

Salat Levente

A romániai nemzeti kisebbségek jogállása és ennek nemzetközi kontextusa

Jelen kötet célja, hogy az 1989 december utáni, az etnikai kapcsolatokat szempontjából releváns állampolitikák fejlődésének elemzése, valamint ezeknek az érintett közösségekre kifejtett hatásának értékelése által hozzájáruljon a romániai nemzeti kisebbségek helyzetének tanulmányozásához.

Egy olyan Európában, amelyben 45 ország 337, az illető államok által hivatalosan elismert kisebbségi közösség számára ad otthont, Románia, a Parlamentben képviselt 20 kisebbségi csoporttal, valamint a népszámlálás alkalmával rögzített 23 identitáskategóriával a jelentős számú kisebbséggel rendelkező országok listáján a harmadik helyet foglalja el az Orosz Föderációt és Ukrajnát követően, ahol 45, illetve 23 elismert nemzeti kisebbség létezik.¹ A megerősödött demokratikus rendszer irányában történő szinte két évtizedes átmeneti időszakban a román állami szervek tekintélyes számú intézkedést foganatosítottak, amelyek célja a nemzeti kisebbségek integrációja: mintegy 200 olyan jogszabály született, amelyek a többség-kisebbség kapcsolatainak különböző aspektusaira vonatkozó előírásokat tartalmaznak, a kisebbségi közösségek érdekerületein kompetenciákkal rendelkező állami intézmények jöttek létre, és az illető kisebbségek érdekeinek képviselésében szerepet vállaló szervezetek támogatása céljából jelentős pénzügyi alapok lettek előirányozva. A nemzeti kisebbségek jogállásának ilyenfajta komplexitása szempontjából Románia vitathatatlanul előkelő helyen szerepel nemzetközi szinten is. Nem kevésbé igaz viszont az, hogy a román állami hatóságok által elfogadott és nemeslelkűen követett intézkedések nem mindig vezettek az elvárt célhoz, valamint a többség és a különböző kisebbségek közötti kapcsolatoknak még számos olyan vitatott aspektusa maradt, amelyek a célirányos állampolitikák általi megoldásra várnak. Ez a két célkitűzés – az eddigi megvalósítások bemutatása és egy továbbfej-

---

1 Pan, C. – Pfeil, B. S.: *National Minorities in Europe. Handbook*. Braumüller, Wien, 2003. Tekintettel arra, hogy a könyv 2003-ban jelent meg, nem tartalmazza a Montenegróra és Koszovóra, mint független államokra, vonatkozó adatokat.

lődési irány megjelölése – képezte azon motiváció alapelemeit, amely lehetővé tette a jelen kötetet alkotó adalékok összegyűjtését.

Akadémiai perspektívában a romániai nemzeti kisebbségek kérdése leginkább a normatív megközelítések² vagy a történészek³, szociológusok⁴, nemzetközi jogi szakértők⁵ számára jelentett foglalatosságot. A körvonalazódó szemléletmódok a romániai interetnikus viszonyok értékelésének, az euro-atlanti struktúrákhoz való csatlakozás célkitűzéséhez kapcsolódó feltételeknek, vagy, leggyakrabban, a többség és a kisebbség közötti viszonyok kapcsán kialakult politikai csatározásoknak a kontextusában helyezkedtek el. Kötetünk a romániai etnokulturális sokszínűség következményeinek ezen feltérési perspektíváival szemben egy alternatív megközelítést kínál: a közpolitikákra vonatkozó elemzést.

A nemzeti kisebbségek kérdésének a közpolitikák kontextusában történő vizsgálata úgy tűnik számos előnyt ígér. A konvencionális megközelítési perspektíva kiszélesítése az olyan aspektusokra vonatkozó kérdések által, mint a közjó jelentése, az kérdések meghatározásának és az életképes megoldások beazonosításának módja, a döntéshozatal kritériumai, az alkalmazás végigkövetése és az érintettekre kifejtett hatás értékelése, mindenenekelőtt lehetővé teszi azt, hogy a szóban forgó kérdések komplexitására vonatkozóan egy sokkal árnyaltabb képet kapjunk. A döntések felelősségének és az alkalmazásnak több szereplő között történő megosztása, a politikai és technikai jellegű tényezők közötti egyensúly fontossága, a költség-haszon elem-

2 Andreescu, G.: *Națiuni și minorități*. Polirom, Iași, 2004.

3 Például: Scurtu, I. – Boar, L. (ed.): *Minoritățile naționale din România 1918–1925. Documente*. Arhivele Statului din România, București, 1995.; Scurtu, I. – Dordea, I. (ed.): *Minoritățile naționale din România 1925–1931. Documente*. Arhivele Statului din România, București, 1996.; Nastasă, L. – Varga, A. (ed.): *Țiganii din România (1919–1944)*. CRDE, Cluj-Napoca, 2001.; Andreescu, A. – Nastasă, L. – Varga, A. (ed.): *Maghiarii din România (1945–1955)*. CRDE, Cluj-Napoca, 2002.; Andreescu, A. – Nastasă, L. – Varga, A. (ed.): *Maghiarii din România (1956–1968)*. CRDE, Cluj-Napoca 2003.; Andreescu, A. – Nastasă, L. – Varga, A. (ed.): *Evreii din România (1945–1965)*. CRDE, Cluj-Napoca, 2003.; Nastasă, L. (ed.): *Armenii din Nord-Vestul Transilvaniei în anii instaurării comunismului (1945–1953)*. EDRC, Cluj-Napoca, 2008.

4 Culic, I. – Horváth, I. – Stan, C. (eds.): *Reflecții asupra diferenței*. Editura Limes, Cluj, 1999. sau Bădescu, G. – Kivu, M. – Robotin, M. (eds.): *Barometrul Relațiilor Etnice 1994–2002. O perspectivă asupra climatului interetnic din România*. CRDE, Cluj, 2005.

5 Năstase, A. et al: *Protecting Minorities in the Future Europe. Between Political Interest and International Law*. Monitorul Oficial, Bucharest, 2002. vagy Dobre, A. M.: The Europeanization of the Romanian Minority Rights Policy. *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, Vol. IV, 2004/3, 631–666.

zés, a „fizetők” (*who pays?*) és a „kedvezményezettek” (*who benefits?*) beazonosítása csak néhány aspektusa ennek a komplexitásnak.

A közpolitikák nyelvezetét használó megközelítések ugyanakkor lehetővé teszik egy csapda elkerülését, amely gyakran képezi a többség és kisebbség között zajló, a sokszínűség alkalmazkodását célzó intézményi megállapodásokra vonatkozó tárgyalások gátló tényezőjét: a jogi terminusokban folytatott tárgyalások – a nemzetközi jog előírásaira vagy a „nemzeti kisebbségek jogára” való hivatkozásokkal – nagy eséllyel fulladnak egy nulla végösszegű játékba, amelyben, minden, az egyik fél által elért „győzelem” látzólagos feltétele a másik oldalon okozott „vesztés”. Ellenkezőleg, amennyiben a kérdések egy társadalom közpolitikáinak egésze számára kihívásként vannak definiálva, jobb eséllyel teszi lehetővé az illető kérdéseknek egy pozitív végösszegű játék prizmáján keresztül történő felfogását, a megcélzott aspektusoknak a közjó kontextusába való helyezése által, a felelőségek megosztásának tudatosítása által, valamint a közérdekű döntések meghozatali aktusának minőségében érdekelt szereplők összességének mobilizálása által, vagy, másként mondva: a közösség „jó kormányzása” által, ennek John Stuart Mill-i értelmében.⁶

Megpróbálván felhasználni a romániai nemzeti kisebbségek jogállásának kontextusában ezt a megközelítési lehetőséget, a kötet igyekszik kihangsúlyozni a kevésbé tudatosult és – ezáltal – a rendszer nem kellőképpen kiaknázott érdemeit. A szerzők szándékában állt ugyanakkor beazonosítani azokat a körülményeket, amelyek gátolják az érvényben lévő szabályozások alkalmazását, és megmutatni azokat a lehetséges irányokat, amelyek lehetővé teszik a rendszer teljesítményének javítását rövid- és középtávon.

A közpolitikák elemzésének bejelentett előnyben részesítése ellenére a kötetben található tanulmányok nem vállalhatják teljes mértékben a romániai nemzeti kisebbségek integrációját célzó politikák kimerítő és mélyreható elemzésének feladatát: egy ilyen kezdeményezés kutatásokat, a jelenlegi kezdeményezés lehetőségeit nagyban meghaladó nagyságrendű adatokhoz és elemzésekhez való hozzáférést feltételez. Az a szerényebb feladat, amelyet a kötetbe összegyűjtött tanulmányok fel tudnak vállalni nem más, mint kiszélesíteni a romániai politikai diskurzusban a nemzeti kisebbségek kérdését érintő megközelítések kereteit.

Még mielőtt a kötet struktúrájának részletesebb bemutatására térnénk, időszerűnek tűnik áttekinteni azt, hogy miként jelent meg a sokszínűség következményeinek kérdése az elmúlt 20 esztendő nemzetközi kontextusában.

6 Mill, J. S.: *Considerations on Representative Government*. In Mill, J.S.: *On Liberty and Other Essays*. Oxford University Press, Oxford–New York, 1998, 217–237.

A romániai nemzeti kisebbségek jogállásának nemzetközi kontextusa

A hidegháború végén a világ politikai térképén bekövetkezett változások, a sokszor véres konfliktusok, amelyek vagy megelőzték, vagy követték ezeket a változásokat, a migrációs jelenség következményeinek széles körben történő tudatosulásával együtt visszaterelték a nemzetközi közvélemény figyelmébe a politikai közösségek homogenitásra való törekvése és a jelenlegi államok nagy részét jellemző nagyfokú sokszínűség közötti jelentős eltérés problémáját.

A politikai gondolkodás történetében egyébként mély gyökerekkel rendelkező homogenitás kívánalma⁷ többnemzetiségű államokat darabolt szét, több függetlenné vált államban szolgált indokként az etnikai tisztogatási kísérletekre, és a területileg koncentrált kisebbségek esetében autonomista mozgalmakat alapozott meg. Mindazok a provokációk, amelyekkel a politikai közösségek ebben a kontextusban szembesültek, visszahozták a viták napirendjére az államok – régi és új államok egyaránt – rendelkezésére álló eszközökkel kapcsolatos régebbi dilemmákat, az államoknak a közigazgatási és területi centralizációhoz és a gazdasági integrációhoz,⁸ a kulturálisnyelvi standardizáláshoz,⁹ a politikai azonosítás és részvétel közös terének létrehozásához és fenntartásához¹⁰ kapcsolódó érdekeit illetően.

A világszínpadon lezajlott események még a politikai közösségek lényegét érintő kérdéseket is újra az eszmecserek tárgyává tették: a legkülönbözőbb helyzeteknek szentelt tanulmányok¹¹ nyilvánvalóvá tették azt aényt,

---

7 Lásd Salat, L.: Are Members of the Hungarian Minority in Romania Part of the Romanian Political Community? *Studia Politica*, Vol. VIII, 2008/2, 337–366.

8 Tilly, Ch.: *Coercion, Capital and European States, AD 990–1992*. Blackwell, Cambridge, MA–Oxford, UK, 1992.; Mann, M.: *The Sources of Social Power*. Vol. I. *A history of power from the beginning to A.D. 1760*. Cambridge University Press, Cambridge, 1986, valamint Mann, M.: *The Sources of Social Power*, Vol. II. *The rise of classes and nationstates, 1760–1914*. Cambridge University Press, Cambridge, 1993.

9 Deutsch, K.: *Nationalism and Social Communication*. MIT Press, Cambridge, MA, 1966.; Gellner, E.: *Nations and Nationalism*. Blackwell, Oxford, 1983.

10 Rokkan, S. – Urwin, D. (ed.): *Politics of Territorial Identity*. Sage, London, 1982.; Calhoun, C.: *Nationalism*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1997.

11 Moreno, D.: National Political Community and Ethnicity. Evidence from two Latin American Countries. *Nationalism and Ethnic Politics*, Vol. 14, 2008/1.; Collyer, M.: The reinvention of political community in a transnational setting: framing the Kabyle citizens' movement. *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 31, 2008/4.; Lohm, H.: Javakheti after the Rose Revolution: Progress and Regress in the Pursuit of National Unity in Georgia. *ECMI Working Paper* nr. 38, Flensburg, April 2007; Liikanen, I.

hogy egy politikai közösség általában egy olyan folyamat eredménye, amelynek a végén a közösség tagjai egy sor olyan politikai intézménnyel azonosulnak, amelyeket legitimként fogadnak el a közösség életének szervezésében, valamint a közösség hosszú távú fennmaradásának biztosításában.¹² Egy ilyenfajta fejlődés folyamán általában elengedhetetlen egy központ megléte, amely az illető közösség létének eredetére és megalapozására vonatkozó üzeneteket sugároz, azokkal a „játékszabályokkal” együtt, amelyek lehetővé teszik a tagok együttélését és az egymással való együttműködést. Minthogy az ilyen üzenetek általában az azt megfogalmazók érdekeit tükrözik, a politikai közösségeket célzó legutóbbi kutatások megállapították, hogy a politikai közösségek stabilitását és koherenciáját sokkal nagyobb eséllyel lehet biztosítani, amennyiben a közösség tagjai ugyanazt a nyelvet beszélik, ugyanazon kultúra és vallás részesei – tehát homogén körülmények között –, ahol viszont ez a körülmény hiányzik, elkerülhetetlenül megjelennek a marginális kategóriák, amelyek érdekei nem reflektálódnak kellőképpen a közösség igazoló konstrukcióiban és belső szervezésében.

Ezzel a fejlődéssel párhuzamosan a szakértők felfedezései egyre lenyűgözőbb részletekkel szolgálnak annak a világnak a fokozott kulturális sokszínűségéről, amelyben élünk. Egy 1996-os UNESCO jelentés szerint olyan világban élünk, amelyben mintegy 200 állam ad otthont több mint 10 000 kultúrának.¹³ Ezt követően, más jelentések és tanulmányok mintegy 5000 etnikai csoport¹⁴ létéről tesznek említést, valamint arról hogy ma a földön 4000–6000 nyelvet beszélnek.¹⁵ Ebből az következik, hogy a politikai racionalitás ellenére, amelynek értelmében egy érett politikai közösségnek etno-

---

– Virkkunen, J.: *Reflections on the Political Construction of Identity in Estonia*. http://www.indepsoeres.spb.ru/virkun_e.htm (letöltve: 2008. október 25.); Shahibzadeh, Y. –Selvik, K.: *Iran's Political Community*. *Gulf Studies*, University of Oslo, Department of Culture Studies and Oriental Languages, 2007/7. <http://www.hf.uio.no/ikos/forskning/forskningsprosjekter/utvik/gulf/7.pdf> (letöltve: 2008. október 25.).

12 Frazer, E.: *The Problems of Communitarian Politics. Unity and Conflict*. Oxford University Press, Oxford, 1999.

13 *Our Creative Diversity. Report of the World Commission on Culture and Development*. UNESCO, Paris. 1996.

14 *Human Development Report 2004. Cultural LIBERTY in today's diverse world*. UNDP, New York, 2004, valamint Parker, P. M.: *Ethnic Cultures of the World: A Statistical Reference. Cross-Cultural Statistical Encyclopaedia of the World*, Vol. 3. Greenwood Press, Westport, Connecticut, 1997.

15 Parker, P. M.: *Linguistic Cultures of the World: A Statistical Reference. Cross-Cultural Statistical Encyclopaedia of the World*, Vol. 2. Greenwood Press, Westport, Connecticut, 1997.

kulturális szempontból homogénnek kell lennie, a ma létező államok túlnyomó többségére az etnikai, nyelvi és vallási sokszínűség jelentősen magas foka a jellemző.

Egy 2003-ban megjelent tanulmányban James D. Fearon 820, számarányuk tekintetében jelentős, kulturális azonosítók mentén elkülöníthető és a hagyományok megőrzése iránti kollektív elkötelezettség által jellemző kisebbséget azonosított be 160 állam területén. Emellett Fearon kiszámította az etnikai frakcionalizációs mutató értékét – annak a valószínűsége, hogy a lakosságból két véletlenszerűen kiválasztott személy különböző etnikai csoporthoz tartozzon –, és azt tapasztalta, hogy ennek a mutatónak a 160 ország lakossága arányával kiszámolt középértéke megközelíti a 0,5-öt, de léteznek olyan régiók is, mint például Afrika, ahol az index értéke eléri a 0,76-ot.¹⁶ A harvardi egyetem Alberto Alesina által irányított kutatócsoportjának tagjai, újabb népszámlálási adatokra támaszkodva és finomítva a számítást azáltal, hogy az etnikai kiegészítéseként nyelvi és vallási frakcionalizációs indexet is számoltak, megismételték a számításokat. Az eredmények egyrészt megerősítették Fearon következtetéseit, másrészt pedig felhívták a figyelmet a frakcionalizációs index magas értékei és az alacsony gazdasági növekedést, az intézmények gyenge teljesítményét és a közpolitikák nem hatékony voltát tükröző mutatók közötti érdekes korrelációkra.¹⁷ A jelenség egyik érdekes vonatkozását emelte ki egy 2004-ben készült UNDP jelentés, amely rámutat arra, hogy a föld összlakosságából minden hetedik személy számára negatív következményekkel jár az, hogy olyan etnikai, kulturális, nyelvi vagy vallási csoporthoz tartozik, amely az illető államra nem domináns.¹⁸

Kutatás és elemzés tárgyát képezi a nem-domináns közösségek reakciója is. A Ted Robert Gurr által a marylandi egyetemen kezdeményezett és nemrégiben még általa koordinált „Minorities at Risk” címet viselő projekt 286 etnopolitikailag mobilizált etnokulturális közösséget azonosított be, ahol az esetek túlnyomó részében a mobilizáció fő oka az intézményesített

---

16 Fearon, J. D.: „Ethnic Structure and Cultural Diversity around the World: A Cross-National Data Set on Ethnic Groups”. Presentation at the 2002 Annual Meeting of the American Political Science Association, Boston, August 29 – September 1, 2002. Utólag publikálva: Fearon, J. D.: Ethnic and Cultural Diversity by Country. *Journal of Economic Growth*, Vol. 8, 2003, 195–222.

17 Alesina, A. – Devleeschauwer, A. – Easterly, W. – Kurlat, S. – Wacziarg, R.: Fractionalization. *Journal of Economic Growth*, 2003, vol. 8, 155–194.

18 *Human Development Report 2004. Cultural LIBERTY in today's diverse world*. UNDP, New York, 2004, 30–35.

homogenizáció kívánalma volt: az esetek nagy részében a nem-domináns közösségek tagjai az autonómia kivívására törekednek, úgy véelve, hogy kultúrájuk fennmaradásának ez az egyetlen garanciája. A hidegháború végét követő demokratizációs hullám is hozzájárult a politikai közösségek marginalizált szegmenseinek mobilizációjához, akik egyik pillanatról a másikra a politikai folyamat szereplőivé váltak.

A fentebb hivatkozott, a történelemben mélyebb gyökerekkel rendelkező sokszínűség következményeihez hozzáadódik még a bevándorlók által képviselt kihívás: minél nagyobb létszámban vannak jelen egy állam területén, annál nagyobb politikai terhet jelent az állami intézmények számára a befogadó társadalomba történő integrációjuk még akkor is, ha jelenlétük gazdasági előnyöket eredményez. Ha egy kulturális közösséghez tartozó bevándorlók száma jelentősen megnő, célkitűzéseik meg fognak egyezni a nemzeti kisebbségével, és sikeres integrációjuk jelentős erőfeszítéseket feltételez az állam alapintézményei részéről.

Az akadémiai világnak a provokációk sokasága által kiváltott reakciója két irányból érkezett. Egyrészt léteznek normatív megfontolások, amelyek azokra a módszerekre vonatkozó ajánlásokat fogalmazzák meg, amelyek segítségével a politikai közösségek kísérletet tehetnek a homogenitás kívánalma és a sokszínűség realitása közötti ellentmondásosság által okozott következmények kezelésére. Másrészt olyan kutatások kezdeményezésére került sor, amelyek azon konkrét esetek és gyakorlati megoldások beazonosítását, osztályozását és tanulmányozását követték figyelemmel, amelyek segítségével az államok politikai intézményrendszereiket a sokszínűség körülményeihez alkalmazták. Az első irány a *multikulturalizmus* területéhez, a második pedig az *etnopolitika* foglalatossági köréhez tartozik.

A multikulturalizmus ajánlásai és vellejárói

A sokszínűség következményeinek széles körben történt tudatosítása a 20. század utolsó évtizede folyamán a multikulturalizmussal foglalkozó könyvek és tanulmányok sokaságát eredményezte. Nathan Glazer, az etnikai kapcsolatok veterán kutatója 1997-ben megállapította, hogy „*jelen pillanatban mind multikulturálisakká váltunk*”.¹⁹ A kifejezés előzmények nélküli népszerűsége ellenére jelentése sokáig vita tárgyát képezte. Sőt mi több, a multikulturalizmus kifejezés értelmének igazi inflációjáról lehet beszélni, a

---

19 Glazer, N.: *We are all multiculturalists now*. Harvard University Press, Cambridge, MA, 1997.

kifejezést elég gyakran használták nemcsak összehasonlíthatatlan kontextusban, hanem ellentmondó eszmények és célok vonatkozásában is.

Formális szempontból ebből a terminológiai zsákutcából egy lehetséges kiutat Bhikhu Parekh javasol, aki felhívta a figyelmet a „multikulturális” és a „multikulturalizmus” fogalmak közötti különbségtétel fontosságára: amíg az első tág értelemben az etnokulturális sokszínűség szociológiai tényére vonatkozik, a multikulturalizmus kifejezés a sokszínűségből eredő következményekre ad normatív választ.²⁰

A multikulturalizmus fogalom jelentése tekintetében kialakítandó konszenzus nehézségének egyik oka éppen a sokszínűség kifejezés tényalapjának komplexitása. Parekh például a jelenség három szintjét különbözteti meg. Felfogásában a *szubkulturális sokféleség* egy közös kulturális térben megtalálható stílusok, szokások, gyakorlatok és életformák keveredésének eredménye. Az ezt megillető multikulturalizmus mobilizációs komponense nem céloz meg lényeges változtatásokat, csupán a közös kulturális tér megnyitását és változatosá tételét. A *perspektívák sokfélesége* különböző, a nyilvános tér domináns kultúrájának (újra)definíálása érdekében egymással versenyben lévő értékrendszerek vagy vallások mentén megosztott társadalmak vagy közösségek esetében jelentkeznek. A *helyi sokszínűség* a történelem folyamán kialakult és területileg koncentráltan élő egyes közösségeknek a saját kultúrájuk és sajátos életmódjuk megfelelő politikai eszközök segítségével történő fenntartására vonatkozó érdeklődését tükrözi.²¹ Mások, mint például Will Kymlicka,²² kihangsúlyozzák a történelmi gyökerekkel rendelkező, egy állam területén területileg koncentráltan élő nemzeti kisebbség által képviselt sokszínűség és a migrációs jelenség következtében megjelenő sokszínűség közötti különbségtétel fontosságát, ez utóbbi a kanadai elméleti szakember terminológiája értelmében „etnikai csoportokat” eredményez. Ezt a kétfajta sokszínűséget Kymlicka véleménye szerint külön kell kezelni, hiszen különböző normatív válaszokat feltételeznek. Amennyiben a szubkulturális, valamint a migrációból eredő sokszínűség esetében az ezekre vonatkozó normatív válasz és akkomodációs módszerek tekintetében viszonylag egyszerű megegyezni, mindez sokkal komplexebb, és nehezebben megvalósítható a perspektívák sokfélesége, a helyi sokszínűség, valamint a területileg koncentrált nemzeti kisebbségek esetében.

20 „The term ‘multicultural’ refers to the fact of cultural diversity, the term ‘multiculturalism’ to a normative response to that fact.” Parekh, B.: *Rethinking Multiculturalism. Cultural Diversity and Political Theory*. Palgrave, New York, 2000, 6.

21 Uo. 4.

22 Kymlicka, W.: *Multicultural Citizenship*. Clarendon Press, Oxford, 1995.

Jóllehet korai lenne a kifejezett nézőpontok sokaságáról leltárt készíteni, Charles Taylor, Jürgen Habermas, Joseph Raz, Will Kymlicka és Bhikhu Parekh nézetei minden bizonnyal referenciaértékűek lesznek a multikulturalizmus történetében.

Charles Taylor számára a multikulturalizmus igazi tétje a kisebbségi közösségek kulturális fennmaradásának biztosítása (*cultural survival* vagy *survivance*).²³ A kanadai francia nyelvű közösség helyzetét használva példaként Taylor leszögezi, hogy a multikulturális politikák nem érhetik be a francia nyelvhasználat jogának biztosításával: ezen politikák hatékonyságának mértéke nem lehet más, mint az a tény, hogy lesznek olyan személyek, akik élnek ezzel a joggal. Más szavakkal élve: a (kanadai) multikulturális politikák arra hivatottak, hogy a francia nyelvet beszélő személyeket „teremtsenek”, biztosítva ezáltal a francia közösség fennmaradását.²⁴

Taylor számára nem jelent titkot az, hogy a multikulturális politikáknak egy ilyenfajta teljesítménye pontosan a modern, a liberális demokrácia intézményeinek segítségével kormányzott társadalom alapjait képező egyes elvek módosítását feltételezi. Véleménye szerint azok a liberális elvek, amelyek nem ismerik a sokszínűséget, nem adhatnak életképes választ a kulturális fennmaradás kérdésére, és az egyes közösségeknek az őket a domináns kultúrától megkülönböztető másság intézményi úton történő megőrzésének, mint érdeknek a tiszteletben tartása olykor a liberális demokrácia elveivel nehezen összebékíthető áldozatokat követel: önkormányzási formák, jogalkotói hatáskör a kulturális fennmaradás kritikus aspektusai tekintetében,²⁵ a többség tagjainak kizárási joga a kisebbségi közösségek által

---

23 Taylor, Ch.: *The Politics of Recognition*. In Guttman, A. (ed.): *Multiculturalism and „The Politics of Recognition”. An Essay by Charles Taylor*. Princeton University Press, Princeton, NJ, 1992.

24 „One could consider the French language, for instance, as a collective resource that individuals might want to make use of, and act for its preservation, just as one does for clean air or green places. But this can't capture the full thrust of policies designed for cultural survival. It is not just a matter of having the French language available for those who might choose it. This might be seen to be the goal of some of the measures of federal bilingualism over the last twenty years. But it also involves making sure that there is a community of people here in the future that will want to avail itself of the opportunity to use the French language. Policies aimed at survival actively seek to *create* members of the community, for instance, in their assuring that future generations continue to identify as French-speakers.” Taylor: i. m. 58–59. (Kiemelés az eredetiben –S. L.)

25 „...the desire of these peoples for survival, and their consequent demand for certain forms of autonomy in their self-government, as well as the ability to adopt certain

tradicionálisan lakott területekről.²⁶ Annak ellenére, hogy jelentős erőfeszítést igényelnek, és elengedhetetlenül feszültségeket okoznak, Taylor véleménye szerint ezek a politikák nem lehetetlenek, csupán olyan kihívásokat fogalmazznak meg, amelyek a szabadság és egyenlőség, a jólét és méltányosság összebékítéséhez hasonlíthatóak, azaz olyan feladatok, amelyekkel a nyugati társadalmak sikeresen megbirkóztak. Egy olyan világban, ahol egyre több társadalom válik multikulturálissá, az ilyen politikák elfogadása és alkalmazása elkerülhetetlen, vonja le a következtetést Taylor.²⁷

Annak ellenére, hogy hasonló alapfeltevésekből indul ki, és a legnagyobb mértékben elfogadja Taylor hipotéziseit, Jürgen Habermas homlokegyenest ellenkező következtetésre jut, főleg ami a proceduralizmus szerepét és fontosságát illeti.²⁸

Habermast mindenekelőtt a demokratikus államnak – saját szavaival, „*the constitutional state*” – az alkalmazkodási képessége érdekli az őket a környezetüktől megkülönböztető identitásukat megőrizni kívánó közösségek esetében. Ebben a kontextusban Habermas Taylornak a „*survinnance*”-ra vonatkozó tézisével polemizál, megállapítva azt, hogy a demokratikus állam lehetővé teheti a kulturális közösségek reprodukcióját, de nem garantálhatja azt. Fennmaradásuk garantálásának felvállalása Habermas értelmezésében annyit jelent, mint a totalitarizmusba való visszafejlődés.²⁹

Túl az elismerésen, mint azon a célkitűzésen, amelyért Taylor harcol, Habermast emellett foglalkoztatják a plurális, demokratikus társadalmak

kinds of legislation deemed necessary for survival.” Taylor: i. m. 52.

26 „...certain minorities will get the right to exclude others in order to preserve their cultural integrity...” Taylor: i. m. 39–40.

27 „There will undoubtedly be tensions and difficulties in pursuing these objectives together, but such a pursuit is not impossible, and the problems are not in principle greater than those encountered by any liberal society that has to combine, for example, liberty and equality, or prosperity and justice. (...) Indisputably..., more and more societies today are turning out to be multicultural, in the sense of including more than one cultural community that wants to survive. The rigidities of procedural liberalism may rapidly become impractical in tomorrow’s world.” Taylor: i. m. 60–61.

28 Habermas, J.: *Struggles for Recognition in the Democratic State*. In Habermas, J.: *The Inclusion of the Other. Studies in Political Theory*. The MIT Press, Cambridge, Mass., 1998.

29 „The constitutional state can make this hermeneutic achievement of the cultural reproduction of worlds possible, but it cannot guarantee it. For to *guarantee* survival would necessarily rob the members of the freedom to say yes or no, which nowadays is crucial if they are to remain able to appropriate and preserve their cultural heritage.” Habermas: i. m. 222. (Kiemelés az eredetiben – S. L.)

kontextusában önmagukat kulturális terminusokban meghatározó csoportoknak a befogadási formái. Azoknak a kisebbségeknek az esetében, amelyek hagyományosan egy állam területén élnek – a habermasi terminológiában „*born minorities*” –, ama politikai eszköztár, amely a kultúrájuk marginalizált helyzetéből adódó rendszeresen elszenvedett diszkrimináció kompenzálására hivatott, a német teoretikus értelmezésében rendkívül széles. Elvetve az elszakadás opcióját³⁰ Habermas az állami hatáskörök delegálásának föderális megoldásait, a hatáskörök funkcionális áthelyezését a decentralizáció révén, a kulturális autonómia intézménye által nyújtott garanciákat, a sajátos csoportjogokat és a kompenzációs politikákat említi, mint „a befogadás azon eszközeit, amelyek tekintettel vannak a kulturális különbségekre”.³¹ Emellett igyekszik hozzátenni, hogy ezek az eszközök nem használhatók a politikai közösség integritásának kárára: a nyelvi, vallási vagy a sajátos életmód által jellemzett közösségek jogegyenlősége nem biztosítható a társadalom fragmentációja árán.³²

Habermas a fragmentáció megelőzésére két feltételt vél tudni: (1) a politikai közösség újrameghatározása oly módon, hogy az tükrözze az őt alkotó összes kulturális tényező érdekeit és sajátosságait,³³ és (2) egy olyan kö-

---

30 „...discrimination can be eliminated not through national independence but only through a process of inclusion that is sufficiently sensitive to the cultural background of individual and group-specific differences.” Habermas: i. m. 145.

31 „The problem of born minorities, endemic to all pluralistic societies, become more acute in multicultural societies. But when the latter are organized as democratic constitutional states, several different routes to the elusive goal of a ‚difference sensitive’ inclusion are at any rate available: federalist delegation of powers, a functionally specific transfer or decentralization of state competences, above all guarantees of cultural autonomy, group-specific rights, compensatory policies, and other arrangements for effectively protecting minorities.” Lásd Habermas, J.: *The Nation, the Rule of Law, and Democracy*. In Habermas: i. m., 145–146.

32 „...the coexistence with equal rights of different ethnic communities, language groups, religious faiths, and forms of life should not be purchased at the cost of the fragmentation of society. The painful process of uncoupling must not rend the society asunder into a multiplicity of subcultures closed off from one another.” Ua.

33 „... the majority culture must detach itself from its fusion with the general political culture in which all citizens share equally; otherwise it dictates the parameters of political discourses from the outset. As just one part, it may no longer form the façade of the whole without prejudicing the democratic procedure in specific questions of existential relevance to the minorities.” Ua. Fontos megjegyezni itt, hogy a sokszínűség körülményei között a politikai közösségek ilyenfajta jellemvonásaira – miszerint létezik a társadalomnak egy olyan része, amely azt tartja magáról, hogy azonos a politikai közösséggel – már Donald L. Horowitz is felfigyelt: „This desire [to reap a

zős politikai kultúra kifejlesztése és megerősítése – „alkotmányos patriotizmus” – amely eléggé elvont ahhoz, hogy, kulturális hovatartozástól függetlenül, minden állampolgár számára a politikai közösséggel való azonosulás alapját képezhesse. Habermas felfogásában az alkotmányos patriotizmus hipotézise az egyetlen, ami megmentheti a demokratikus proceduráliszmust: attól kezdődően, hogy a sokszínűség feltételei mellett az állampolgárok nem egyesíthetők az élet alapvető értékeire vonatkozó konszenzus körül, a konszenzus, amely elejét veheti a modern társadalmak felbomlásának, a politikai hatalom gyakorlásának és a törvények tiszteletben tartása biztosításának eljárásait kell, hogy megelőzza.

Az alkotmányos patriotizmus habermasi hipotézise elismeri a kulturális közösségeknek a „szubpolitikai integrációhoz” való jogát, és hangoztatja az integráció két szintje közötti különbségtétel szükségességét, biztosítván az igazságszolgáltatási rendszer semlegességét a politikai közösség részét képező különböző kulturális közösségekkel szemben.³⁴ Habermas meggyőződése, hogy a sikeres intergáció az állampolgári lojalitásnak inkább eredménye, mintsem feltétele.

Joseph Raz nézetében a multikulturalizmus a jelenkor egyik beható jellegzetessége, amelynek fontossága a jövőben növekedést fog mutatni.³⁵ A Raz által előrelátott következmények megkövetelik egyes, az eszmetörté-

---

disproportionate share of rewards in a given environment] would also comport with observed political behavior in ethnically divided societies, where part of the society claims to be the whole, places the status of ethnic strangers at sufferance, demands a variety of privileges, dominates the environment, and, if possible, establishes a status hierarchy.” Lásd Horowitz, D. L.: *Structure and Strategy in Ethnic Conflict*. Paper presented at the Annual World Bank Conference on Development Economics, Washington, D.C., April 20–21, 1998.

34 „...the ethical substance of constitutional patriotism cannot detract from the legal system’s neutrality vis-à-vis communities that are ethically integrated at a subpolitical level. Rather, it has to sharpen sensitivity to the diversity and integrity of different forms of life coexisting within a multicultural society. It is crucial to maintain the distinction between the two levels of integration. If they are collapsed into one level, the majority culture will usurp state prerogatives at the expense of the equal rights of other cultural forms of life and violate their claim to mutual recognition. The neutrality of the law vis-à-vis internal ethical differentiations stems from the fact that in complex societies the citizenry as a whole can no longer be held together by a substantive consensus on values but only by a consensus on the procedures for the legitimate enactment of laws and the legitimate exercise of powers.” Lásd Habermas, J.: *Struggles for Recognition in the Democratic State*, id. kiad. 225.

35 „Multiculturalism, in the sense of the existence within the same political society of a number of sizable cultural groups wishing and able to maintain their distinct identity,

netben mélyen gyökerező fogalmak alapjaiban történő újragondolását. Raz szerint a modern társadalmak önképét meg kell változtatni,³⁶ és a liberalizmus tradicionális individualizmusán túl kell tudni lépni, átadva a helyet olyan foglalatosságoknak, amelyek az egyén „kulturális jólétének” kollektív kondicionálását célozzák.³⁷

Egyes, Habermas által is idézett részletekben,³⁸ Raz, a kulturálisan megosztott társadalmak esetében, a szolidaritás problematikáját taglalja, megdöntve azt a tézist, amely szerint a multikulturalizmus aláaknázza az azonos kultúrához való tartozáson alapuló társadalmi szolidaritást. Véleménye szerint téves lenne menedéket keresni abban az elhamarkodott következtetésben, miszerint a multikulturalizmus inkompatibilis egy közös kultúra létevel. Arra vonatkozóan, hogy a multikulturalizmus milyen módon járulhat hozzá egy közös kultúra kialakulásának elősegítéséhez, Raz kihangsúlyozza az oktatási rendszer fontosságát, amely a tolerancia népszerűsítésével és a többség és kisebbség közötti kölcsönös tisztelettel párhuzamosan, a sokszínűség feltételei között lehetővé kellene, hogy tegye mind a saját kultúrában történő szocializációt, mind pedig az együttélő kultúrák hagyományaival való ismerkedést.³⁹

Kymlicka szemléletében ahhoz, hogy adekvát normatív választ legyünk képesek megfogalmazni a sokszínűség provokációira, el kell fogadnunk azt, hogy a modernitás feltételei között a politikai életnek elengedhetetlenül van egy nemzeti dimenziója, amely többek között a határok védelmét, a politi-

---

is with us to stay. It is likely to grow in size and importance.” Raz, J.: *Multiculturalism: A Liberal Perspective*. *Dissent*, Winter 1994, 78.

36 „[Multiculturalism] has far-reaching ramifications. It calls on us to reconceive society, changing its self-image.” Ua.

37 „While incorporating policies of nondiscrimination, liberal multiculturalism transcends the individualistic approach and recognizes the importance of unimpeded membership in a respected and flourishing cultural group for individual well-being.” Ua.

38 Habermas: *The Nation, the Rule of Law, and Democracy*, id. kiad. 146.

39 „The truth is that multiculturalism, while endorsing the perpetuation of several cultural groups in a single political society, also requires the existence of a common culture. First, coexistence calls for the cultivation of mutual toleration and respect. This affects the education of the young in all the constituent groups in the society. All of them will enjoy education in the cultural tradition of their own communities, but all of them will also be educated to understand and respect the traditions of the other groups in the society. This will apply to the majority group, where such a group exists, as well. (...) Cultivation of mutual respect and tolerance, knowledge of the history and traditions of one’s country with all its communities, will provide one element of a common culture.” Raz: i. m. 77.

kai hatalom leosztását, az iskolákban, törvényszékeken és más állami intézményekben használt oktatási nyelvet vagy a nemzeti ünnepek napjainak kiválasztását célozza. Ezek a döntések a domináns kultúrák tagjai számára általában jelentős előnyökkel, a nem-domináns közösségek esetében pedig hátrányokkal járnak.⁴⁰ Ezen kiegyensúlyozatlanságok ellensúlyozásához Kymlicka szerint szükség van a klasszikus liberalizmus két lényeges ponton történő módosítására: az individualista dogmatizmus újragondolására és az egyén kulturális hovatartozásának beillesztésére a liberálisok által védelt elsődleges javak kategóriájába. Ezen módosításoknak köszönhetően a liberalizmus nincs már rákényszerítve arra, hogy a homogenitás hallgatolagos hipotézisét alkalmazza, sem arra, hogy implicit módon fenntartsa a saját kultúra intézményes védelmében részesülő domináns, államalkotó kultúra, és az ilyen védelemben nem részesülő kisebbségi kultúrák közötti különbségtételt. Amennyiben a kulturális hovatartozás joga implicit módon nem csak a domináns kultúrák tagjai számára biztosított, de explicit hivatkozással a kisebbségi kultúrák tagjaira is, az egyetemes emberi jogok azonos védelmet biztosítanak minden egyén tekintetében, függetlenül attól, hogy az illető egy domináns vagy nem-domináns kultúra része a világ valamelyik országában. A Kymlicka által ajánlott multikulturalizmus célszerűsége következképpen a közösségek közötti és a közösségen belüli kapcsolatok intézményesítését célozza meg oly módon, hogy ezek ne tegyék lehetővé egyes közösségeknek más csoportokkal szembeni dominanciáját, és egyetlen csoport se rendelkezzen saját tagjai szabadságának korlátozási jogával.⁴¹

Ha Kymlicka a Joseph Raz által felvázolt programból a klasszikus liberalizmus újragondolására vonatkozó célt véglegesítette, Bhikhu Parekhen volt a sor, hogy a modern társadalmak önképének újragondolására vonatkozó javaslattal álljon elő.

Az előbbi megközelítésekkel ellentétben, Parekh számára a multikulturalizmus témája, mint emancipációs kérdés, megszűnik létezni. Figyelembe véve azt a tényt, hogy a sokszínűség a kortárs világot átható valóság, a társadalomról kialakult felfogás új alapra történő helyezése, a társadalom alapin-

40 „...political life has an inescapably national dimension, whether it is in the drawing of boundaries and distributing of powers, or in decision about the language of schooling, courts, and bureaucracies, or in three choice public holidays. Moreover, these inescapable aspects of political life give a profound advantage to the members of majority nations.” W. Kymlicka: i. m. 194.

41 „...liberals should seek to ensure that there is equality *between* groups, and freedom and equality *within* groups.” Ua. (Kiemelés az eredetiben – S. L.)

tézményeit illető újítás „történelmi” felhívássá vált.⁴² Parekh úgy véli, hogy a kortárs sokszínűség kihívása előzmény nélküli a történelemben, és következményeinek hatékony kezelése a „politikai élet oly módon történő strukturálását” feltételezi, hogy az kellőképpen tükrözze a sokszínűséget. Magát a társadalom egészéről alkotott felfogást is felül kell vizsgálni oly módon, hogy ez a társadalom összes kulturális komponense által egyaránt elfogadott és támogatott „elveket, intézményeket és politikákat” tükrözzön, mondja Parekh. A sokszínűség feltételei között az átértékelésre szoruló jelentős témák egyike éppen a közjóról kialakult koncepció, a „jó társadalom” eszméje, amely Parekh véleménye szerint csakis a párbeszéd útján képzelhető el.⁴³ Jóllehet más fogalmakkal operál, mint Taylor, Raz vagy Kymlicka, Parekhnek a hagyományos megoldásoktól történő elhatárolódása a liberális procedurális kritikáját is maga után vonja.⁴⁴ Az ily módon felfogott multikulturális társadalmak stabilitására vonatkozóan Parekh leszögezi, hogy a kultúrák kölcsönös tiszteletének intézményesítése ugyanakkor lehetővé teszi a közösséghez való tartozás erős érzetének kialakulását.⁴⁵ Ezen

---

42 „Almost all societies today are multicultural and likely to remain so for the foreseeable future; this is our historical predicament, and we obviously need to come to terms with it. Since cultural diversity has much to be said for it, our predicament, if approached in the spirit of multiculturalism, can also become a source of great creative opportunities.” B. Parekh: i. m. 336.

43 „From a multicultural perspective the good society does not commit itself to a particular political doctrine or vision of the good life and ask how much diversity to tolerate within the limits set by it, both because such a doctrine or vision might not be acceptable to some of its communities and because it forecloses its future development. Instead, it begins by accepting the reality and desirability of cultural diversity and structures its political life accordingly. It is dialogically constituted, and its constant concern is to keep the dialogue going and nurture a climate in which it can proceed effectively, stretch the boundaries of the prevailing forms of thought, and generate a body of collectively acceptable principles, institutions and policies.” B. Parekh: i. m. 340.

44 „The dialogically constituted multicultural society both retains the truth of liberalism and goes beyond it. (...) Unlike the standard liberal approach of the proceduralist, civic assimilationist or comprehensively assimilationist variety, which abstracts away citizens’ cultural and other differences and unites them in terms of their uniformly shared economic, political and other interests, it insists that this is neither possible nor desirable and finds ways of publicly recognizing and respecting their cultural and other differences.” Parekh: i. m. 340–341.

45 „A multicultural society cannot be stable and last long without developing a common sense of belonging among its citizens. (...) The common good and the collective will that are vital to any political society are generated not by transcending cultural and

megállapítások alapján megalapozottabbnak tűnik a Parekh által kifejtett nézet, amely szerint egy multikulturális társadalom kívánalma a jelenkor számára egy előzmények nélküli kihívás, egy olyan célkitűzés, amelyet egyelőre még egy társadalomnak sem sikerült megvalósítania. Egy ilyen társadalom tétje megvalósítani a politikai egységet a kulturális sokszínűség mellett, befogadónak kell lennie anélkül, hogy asszimilálna, a differenciálás törvényes jogának elismerésével párhuzamosan meg kell alapoznia a hovatartozás érzését, az azonos politikai közösséghez való tartozásból származó identitás aláaknázása nélkül bátorítania kell egyes kollektív, megkülönböztető identitások kiművelését.⁴⁶

Könnyen megállapítható, hogy az említett szerzők közül Bhikhu Parekh az, aki a legmesszebb megy a sokszínűség politikai következményeinek vállalása és megfogalmazása terén. Számára a tét nem merül ki a különbségek hivatalos elismerésében és a kulturális értelemben vett *survivance* megvalósulásában (mint Taylor esetében), a domináns és kisebbségi kultúrák közötti viszályoknak azonos „politikai egység” keretében történő rendezésében (mint Habermas és Raz esetében), vagy a sokszínűségnek a minél szélesebb körű méltányossági feltételek mellett történő intézményi akkomodációjában (a Kymlicka által ajánlott értelemben), hanem az emberi társadalomnak egy közös, elegyített kultúrán alapuló új koncepciójának megalapozása a cél, amelyben viszontlátható az összes kulturális alkotóelem, amely – legalábbis Parekh nézetei szerint – a jövő alapvető politikai struktúráit és intézményeit tükrözi. Egy ilyen kezdeményezés megvalósításának esélyei tekintetében Parekh moderálatlan optimista: annak ellenére, hogy irányításuk sajátos problémákkal jár, véleménye szerint a multikulturális társadalmak

---

other particularities, but through their interplay in the cut and thrust of a dialogue. The dialogically constituted multicultural society has a strong notion of common good, consisting in respect for a consensually grounded civil authority and basic rights, maintenance of justice, institutional and moral preconditions of deliberative democracy, a vibrant and plural composite culture and an expansive sense of community.” Parekh: i. m. 341.

46 „Multicultural societies throw up problems that have no parallel in history. They need to find ways of reconciling the legitimate demands of unity and diversity, achieving political unity without cultural uniformity, being inclusive without being assimilationist, cultivating among their citizens a common sense of belonging while respecting their legitimate cultural differences, and cherishing plural cultural identities without weakening the shared and precious identity of shared citizenship. This is a formidable political task and no multicultural society so far has succeeded in tackling it.” Parekh: i. m. 343.

nem feltétlenül nehezebben megvalósíthatóak, mint a homogén politikai közösségek.⁴⁷

Az esélyek alacsony valószínűségén túl, hogy az emberiség feladja, legalábbis rövid- és középtávon, a kulturális homogenitásnak a politikai közösségek keretében nyújtott – mégha viszonylagos – előnyöket, Parekh nézeteinek utópisztikus aspektusai nyilvánvalóvá válnak, ha figyelembe vesszük, hogy diskurzusa teljes mértékben mellőzi a nyelv szerepét a közös kultúra „dialógus útján” történő létrejöttében.

Jóllehet evidens, hogy elmélete nem kínál rövid távon valóra váltható megoldásokat, Parekh elképzelései, a minden multikulturális politika által szem előtt tartandó implikációk tekintetében mégis építő jellegűek. Parekh szemlélete ugyanakkor hasznos azon vélemények megfejtésében is, amelyek multikulturalizmus elleni nézőpontokat képviselnek.

Az etnopolitika megállapításai

Miközben a multikulturalisták a sokszínűség következményeinek kezelési megoldásaira vonatkozó saját ajánlásaikkal voltak elfoglalva, a politikatudományok egy új ága kezdett körvonalazódni. Az etnicitáson alapuló politikáknak szentelt foglalatosságok, valamint azok, amelyek a politika etnikai alapjait célozták, a politikatudomány perifériájáról egy látványos szaltóval a nemzetközi figyelem középpontjába kerültek, az etnopolitika, egy új és életerős szakágazat jelentős számú egyetemi hallgatót és kutatót kezdett vonzani. Kutatásaik egyrészt az etnopolitikai konfliktus lényegi tanulmányozását, másrészt pedig az etnopolitikai jellegű intézményi megegyezésekből eredő interetnikus együttműködési formák feltárását célozza.⁴⁸

Tekintettel arra, hogy az etnopolitika mindenekelőtt feltáró és empirikus diszciplína, létezésének mintegy két évtizede folyamán néhány nagyon érdekes, tárgyunk szempontjából rendkívül releváns megállapítást tett. A megállapítások első kategóriája arra vonatkozik, hogy „a kulturális különb-

---

47 „Although multicultural societies are different to manage, they need not to become a political nightmare and might even become exciting if we exuviate our long traditional preoccupation with a culturally homogeneous and tightly structured polity and allow them instead to intimate their own appropriate institutional forms, modes of governance, and moral and political virtues.” Parekh: i. m. 344.

48 Lásd Kordell, K. – Wolff, S.: Introduction: Ethnopolitics in Contemporary Europe. In Kordell, K. – Wolff, S. (eds.): *The Ethnopolitical Encyclopaedia of Europe*. Palgrave Macmillan, Hampshire–New York, 2004, 1., valamint Rothschild, J.: *Ethnopolitics. A Conceptual Framework*. Columbia University Press, New York, 1981.

ségeket figyelembe vevő befogadás eszközei”, amelyekről Habermas, Taylor vagy Kymlicka beszél, sokkal elterjedtebbek az etnopolitikai jellegű együttműködési formák között, mint azt gondolnánk. A megállapítások egy második kategóriája egyrészt az etnopolitikai konfliktus kirobbanását elősegítő feltételeket, másrészt pedig az etnopolitikai konfliktus megelőzésének, kezelésének és megoldásának a módozatait vizsgálja. Ami az etnopolitikai konfliktus kirobbanását elősegítő feltételeket illeti, ezek között nagy gyakorisággal megtalálható a multikulturalisták által megfogalmazott ajánlások valamelyikének a figyelmen kívül hagyása, és a konfliktusok megelőzése, kezelése és megoldása érdekében használt módszerek gyakran a kulturális különbségeket szem előtt tartó befogadás eszközeihez folyamodnak. A következőkben ezek közül néhányat példákkal fogunk szemléltetni.

Az etnopolitikai jellegű együttműködés legelterjedtebb formái magukban foglalják az állampolgárság differenciált formáit; a kisebbségi nyelvek intézményesült védelmét; a politikai részvételnek a választási rendszerek segítségével fenntartott helyekkel vagy más sajátos intézkedésekkel történő biztosítását; a képviseleti bürokráciát; a jogi pluralizmus intézményesítését és a hatalom megosztását ennek két formája, vagyis a területiség elvén alapuló változat (föderális rendszerek és területi autonómiák), valamint a területi relevanciával nem rendelkező változat (kulturális autonómia és konszociációs megállapodások) között. Az etnopolitikai együttműködési formák egy sajátos kategóriája vonatkozik a bevándorló közösségekre, melynek célja ezek sikeres integrációja.

Az állampolgárság elméletét nemrégén még T. H. Marshall ellentmondást nem tűrő nézőpontja dominálta, aki egy 1949-es konferencián kifejtette elméletét, melynek értelmében a modern állampolgárságnak három komponense van: civil jogok (a törvény előtti egyenlőség és az állam visszaéléseivel szembeni védelem biztosítása), politikai jogok (a politikai döntéshozatal folyamatában való részvétel joga) és szociális jogok (méltányos életszínvonalhoz való jog).⁴⁹ Egy másik nagy teoretikus, William Galston értelmezésében a felelős állampolgárság négyféle erényt feltételez: általános erények (bátorság, a törvény tisztelete, lojalitás), társadalmi erények (önállóság, nyitottság a megértésre és együttműködésre), gazdasági erények (munkaetika, áldozatkészség, gazdasági és technológiai változásokhoz való alkalmazkodási képesség) és politikai erények (mások jogának tiszteletben tartása, a köztisztiséget betöltők teljesítményének felmérési képessége, hajlandóság

---

49 Marshall, T. H.: *Citizenship and Social Class*. In Turner, B. S. – Hamilton, P. (eds.): *Citizenship. Critical Concepts*. Vol. II. Routledge, London–New York, 1994, 5–44.

a nyilvános diskurzusban való részvételre).⁵⁰ Mindenképp érdekes, hogy mindkét felfogás mellőzi az állampolgárság kulturális dimenzióját, implicit módon úgy vélik, hogy egy állam minden állampolgára ugyanahhoz a kultúrához tartozik – ezáltal világos példákat szolgáltatva a politikai közösségek homogenitására vonatkozó hallgatolagos hipotézisre. A világ államainak nagy részére jellemző sokszínűség széleskörű tudatosítása, többek közt, előidézte annak a felismerését, hogy az állampolgárság elméletnek a közpolitikákba történő beavatkozása – az állam kötelezettsége az állampolgári szolidaritás és a politikai közösséggel való azonosulás biztosítására – alternatív megközelítéseket követel az állam és az állampolgár jogi viszonya tekintetében. Csakugyan, az 1990-es évek végével kezdődően nagyszámban jelentek meg olyan munkák, amelyek az állampolgárság elméletének alternatív szemléletmódját ajánlják, és számos olyan esetet írnak le, amelyekben az államok az állampolgárság differenciált formái mellett döntenek, tükrözve ezáltal a különböző állampolgári kategóriák kulturális sajátosságait.⁵¹

A kisebbségi nyelvek védelme általában olyan megoldások által valósul meg, amelyek, az állam hivatalos nyelvével szemben elszenvedett hátrányok végett, kompenzálják a rendszerint területi relevanciával rendelkező kisebbségi nyelveket. A kompenzálás leggyakrabban használt formája a kisebbségi nyelvnek az állam egész területére, vagy csak egyes, leginkább a kisebbségek által lakott régiókra érvényes hivatalos nyelv státuszának a biztosítása. Ekképpen Indiában 18, az alkotmány által elismert „irodalmi nyelv” létezik, Dél-Afrikában, az apartheid rendszer felszámolását követően elfogadott 1994-es új alkotmány 14 hivatalos nyelvet ismer el, Svájcban négy „nemzeti nyelv” és három hivatalos nyelv létezik a föderáció szintjén, Belgiumban az exkluzív területi dominancia elvének segítségével három védett nyelv létezik, csupán Brüsszel, a főváros lévén kétnyelvű területi-közigazgatási egység, Finnországban pedig két hivatalos nyelv létezik, és minden település a következő kategóriák valamelyikébe sorolódik: finn egynyelvű település, svéd egynyelvű település, kétnyelvű település. Az Egyesült Államok egy ér-

---

50 Galston, W.: *Liberal Purposes: Goods, Virtues and Duties in the Liberal State*. Cambridge University Press, Cambridge, 1991, 221–224.

51 Például: Gross, F.: *Citizenship and Ethnicity. The Growth and Development of a Democratic Multiethnic Institution*. Greenwood Press, Westport, Connecticut–London, 1999.; Kymlicka W. – Norman, W. (ed.): *Citizenship in Diverse Societies*. Oxford University Press, Oxford, 2000.; Carens, J. H.: *Culture, Citizenship, and Community*. Oxford University Press, Oxford, 2000.; Stevenson, N.: *Cultural Citizenship*. Open University Press, Berkshire, 2003.; Brown, N. –Cardinal, L. (ed.): *Managing Diversity. Practices of Citizenship*. The University of Ottawa Press, Ottawa, 2004.

dekes példával szolgálnak: míg föderális szinten nem létezik hivatalos nyelv, az egyes államokban a hivatalos nyelv az angol, Hawai állam területén pedig két hivatalos nyelv létezik, az angol és a hawai nyelvek.⁵²

Ami a politikai képviseletet illeti, a világ 33 államában 62 kisebbségnek van parlamenti képviselete, a választási rendszer sajátosságainak köszönhetően, amely lehetővé teszi a kisebbségi jelöltek részvételét a választásokon, és az esetek többségében az arányos választási eljárások által megkönnyíti a mandátumhoz jutást. Ezenkívül 20 államban a kisebbségek fenntartott helyekkel rendelkeznek a parlamentben, 17 esetben a parlamentek alsó kamarájában, 3 esetben pedig a felső kamarában. 6 állam esetében a kisebbség a választási küszöbtől való eltekintés formájában van előnyben részesítve, és 6 államban a kisebbségek felülreprezentálásának elve kerül alkalmazásra.⁵³

A képviseleti bürokrácián alapuló megoldások a kisebbségeknek az ország lakosságán belül képviselt százalékos arányának megfelelő mértékű, a kormányban és a közintézményekben való képviseletét célozzák. Számos kutatás eredménye azt mutatja, hogy az ezen elv alkalmazásával létrejött bürokráciák sokkal receptívebbek a közérdek iránt, és a közpolitikák kidolgozási és alkalmazási folyamata méltányosabbá válik, tükrözve a kisebbségi csoportok érdekeit, szükségleteit és sajátos értékeit.⁵⁴

A sokszínűség jelenségének egyik érdekes aspektusa az, amikor egy állam jogrendszerében párhuzamosan több, különálló jogi hagyományokból származó, a társadalmi, politikai vagy gazdasági életet szervező szokást találunk. Sokáig úgy gondolták, hogy az ilyen helyzetekből adódó jogi pluralizmus az alulfejltség bizonyítéka. Újabban, egyes államok, a különálló jogi tradíciókhoz csatlakozó közösségek (például a bennszülött népesség) képviselőivel folytatott eredményes tárgyalások következtében elfogadják és

---

52 Vö.: Andrassy Gy.: Nyelvek és nyelvi jogok az ezredfordulón. *Jogtudományi Közlöny*, LVI, 2001/7–8. A kérdés más aspektusaihoz lásd Skutnabb-Kangas, T. – Phillipson, R. (eds.): *Linguistic Human Rights. Overcoming Linguistic Discrimination*. Mouton de Gruyter, Berlin–New York, 1995. vagy Crawford, J. (ed.): *Language Loyalties*. The University of Chicago Press, Chicago–London, 1992.

53 Reynolds, A.: *Electoral systems and the protection and participation of minorities*. Report of the Minority Rights Group International, 2006.

54 Lásd Selden, S. C.: *The Promise of Representative Bureaucracy: Diversity and Responsiveness in a Government Agency*. M. E. Sharpe, Armonk, New York, 1997. vagy Selden, S. C. – Selden, F.: Rethinking Diversity in Public Organizations for the 21st Century. Moving Toward a Multicultural Model. *Administration and Society*, Vol. 33, 2001/3, július, 303–329.

hivatalosan intézményesítik a jogi pluralizmust, vagy a migrációs jelenség nyomása alatt egyfajta „multikulturális joggyakorlathoz” folyamodnak.⁵⁵

Ami a hatalom megosztására vonatkozó megállapodásokat illeti, a területiség elve a világ 33 államában van jelen, amelyek a területi autonómia valamely formája vagy a föderális elv alapján szerveződő egységes, decentralizált nemzetállamok. A konzociációs rendszereket négy megkülönböztető elem jellemzi: a társadalom különböző szegmenseit képviselő elitek nagykoalíciója, ezek arányos képviselete az állami intézményekben, a kölcsönös vétőjog és a szegmentális autonómia. A konzociációs rendszer által kormányzott 20 államból a szegmentális autonómia 8 esetben területi alappal is rendelkezik.⁵⁶

A migrációs jelenségből eredő problémák komplexitása egyre inkább foglalkoztatja a szakértőket, a kérdés megvizsgálásra került mind a nagyszámú bevándorlóval rendelkező országok közpolitikáinak elemzése keretében, mind pedig a több államban létező helyzet összehasonlításának kontextusában. Annak ellenére, hogy az integráció fogalmának jelentése kapcsán messzemenően nem alakult ki konszenzus, a tanulmányok az integráció politikai-jogi, társadalmi-gazdasági vagy kulturális dimenzióira vonatkozó politikák elképesztő változatosságáról beszélnek. Az etnikai és faji diszkrimináció kiküszöbölését célzó, valamint a xenofób intolerancia megnyilvánulásait megelőző intézkedések ezen politika fontos alkotóelemét képezik.⁵⁷

A fentiek alapján evidens, hogy a romániai nemzeti kisebbségek helyzete nem egy elszigetelt eset. A rendszer számos eleme – nyelvi jogok, a kisebbségek képviselete a Parlamentben és a helyi közigazgatásban, a kisebbségi képviselők kormányzati szerepvállalása, multikulturális oktatáspolitikák, az etnikai és faji alapú diszkrimináció felszámolását célzó intézkedések

---

55 Shah, P.: *Legal Pluralism in Conflict. Coping with Cultural Diversity in Law*. Glasshouse Press, London–Sydney–Portland, Oregon, 2005.; Payrow Shabani, O. A. (ed.): *Multiculturalism and Law: A Critical Debate*. University of Wales Press, Cardiff, 2007.

56 MacIver, D. (ed.): *The Politics of Multinational States*. MacMillan Press LTD, London, 1999.; Gagnon, A. –Tully, J. (ed.): *Multinational Democracies*. Cambridge University Press, Cambridge, 2001.; Lijphart, A.: *Arend: Democrația în societăți plurale*. Polirom, Iași, 2002.; Norris, P.: „Stable Democracy and Good Governance in Divided Societies: Do Powersharing Institutions Work?” In Harvard University, JFK School of Government, *Faculty Research Working Paper Series*, RWP05-014, 2005.

57 Koopmans, R. – Statham, P. (ed.): *Challenging Immigration and Ethnic Relations Politics. Comparative European Perspectives*. Oxford University Press, Oxford, 2003.; Bauböck, R. (ed.): *Migration and Citizenship. Legal Status, Rights and Political Participation*. Amsterdam University Press, Amsterdam, 2006.

- megtalálható a nemzetközi esettanban is, mint ahogy a multikulturalizmus, valamint az etnopolitika nemzetközi elméletének számos dilemmája és következtetése a romániai helyzetben is releváns.

A kötetről

A kötet szerzőinek felfogásában a romániai nemzeti kisebbségek jogállása egyesíti a kisebbségek helyzetére releváns közpolitikák összességét. A közpolitikák a maguk során az ezen a területen illetékességgel rendelkező jogszabályokat, intézményeket és a nemzeti kisebbségek érdekeit képviselő szervezetek finanszírozásának sajátos mechanizmusait foglalják magukban. A rendszer célszerűsége olyan szektorális politikákban konkretizálódik, mint a központi és helyi szinten megvalósuló politikai képviselet, a nyelvi politikák, az oktatási politikák, a roma közösségek helyzetét javító politikák. A rendszer egészének hatására vonatkozó egyik legrelevánsabb mutató a megvalósítók tapasztalata. A kötet struktúrája a nemzeti kisebbségek jogállásáról általában és a közpolitikákról sajátosságosan kialakított nézetekből következik.

A kötet első részét alkotó négy tanulmány célja a rendszer három elengedhetetlenül fontos alkotóelemének – törvényhozás, intézmények, támogatások – körvonalazása az általános keret vonatkozásában, valamint ezek behelyezése a kelet-európai nemzeti kisebbségek jogállásának kontextusába.

A Monica Călușer által jegyzett első fejezet a kötet összehasonlító jellegének célkitűzését követi, és a kelet- és közép-európai nemzeti kisebbségek jogállásának sajátosságairól nyújt összegző szintézist. A tanulmány meghatározza a kötet kulcsfogalmait (jogállás, nemzeti kisebbség), és felleltározza a kisebbségi jogállás legfontosabb nemzetközi jogforrásait. Ezt követően, az állampolitikák tipológiájának segítségével, amelyek mint összehasonlítási változót a nemzeti kisebbségek meghatározásának módját, a választási rendszereket és a politikai képviseleti formákat, a decentralizáció fokát, a nyelvi politikákat, az oktatási politikákat és az állampolgárságra vonatkozó politikákat használják, bemutatásra kerülnek a kelet- és közép-európai nemzeti kisebbségek jogállásának sajátosságai.

Radu Chiriță és Anca Săndescu szerzőpáros tanulmánya a romániai kisebbségekre vonatkozó, hatályban lévő törvénykezésről nyújt átfogó képet. A tanulmány összképet nyújt a jogalkotásnak az 1918 és az 1991-es Alkotmány elfogadása közötti időszakáról, elemezve az egymást követő történelmi szakaszokat, és bemutatva azt, hogy a német, zsidó, magyar, valamint roma etnikumok sajátos helyzete miként tükröződött a romániai jogalkotás

fejlődési folyamatában. A létező jogszabályok elemzésének szánt alfejezet⁵⁸ áttekinti és értelmezi a diszkrimináció tiltására, az oktatásban, igazságszolgáltatásban és a közigazgatással való viszonyban az anyanyelv használatára, a szabad politikai társulásra és a parlamenti képviseletre vonatkozó előírásokat. Az alfejezet ugyanakkor elemzést nyújt a nemzeti kisebbségi kérdések kezelésében felelős intézmények létének jogi alapjáról, a romák helyzetének javítását célzó jogi eszközökről, a nemzeti szimbólumok használatára vonatkozó szabályozásokról, valamint a kárpótlási törvénykezés legfontosabb előírásairól. Miután leírja mindazon szerződéseket és rendelkezéseket, amelyekhez Románia csatlakozott, valamint azon nemzetközi szervek által elfogadott rendelkezéseket, amelyeknek Románia tagja, a tanulmány a kisebbségi jogok egy lehetséges taxonómiáját javasolja, összehasonlítva az Európa Tanács Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről c. dokumentumának, az alkotmánynak, valamint a hatályos nemzeti jogszabályoknak az előírásait. A tanulmány utolsó alfejezete a törvénykezés javítására vonatkozó lehetséges kezdeményezések tekintetében ajánlásokat fogalmaz meg, hangsúlyozva egy Kisebbségi kódex elfogadásának célszerűségét.

A Jánosi Dalma által írt fejezet a kisebbségekre vonatkozó közpolitikák intézményi komponensét tárgyalja. A tanulmány a nemzeti kisebbségek védelmében kompetens intézményi keret 1989 utáni fejlődését mutatja be, áttekintve olyan intézmények jogkörét, szervezeti jellegzetességeit és megvalósításait, mint az Etnikumközi Kapcsolatok Hivatala, a Nemzeti Kisebbségek Tanácsa, a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, az Országos Diszkriminációellenes Tanács, az Ombudsmani Hivatal, valamint olyan minisztériumi struktúrák, mint az Oktatási Minisztérium keretében működő Nemzeti Oktatásért és a Parlamenttel való Kapcsolattartásért felelős Főigazgatóság, a Kulturális és Vallásügyi Minisztérium keretében működő Kisebbségi Kultúrákért felelős Osztály vagy az Országos Tulajdon-visszaszolgáltató Hatóság. A tanulmány néhány olyan problémát is jelez – hiányok és hiányosságok –, amelyek negatív módon befolyásolják az elemzett intézmények tevékenységének hatását.

A Mohácsek Magdolna által jegyzett tanulmány egy érdekes összképet fest arról, hogy az 1994–2008 időszakban miként alakult a nemzeti kisebbségek központi szervezeteinek a központi költségvetésből direkt módon történő támogatása, valamint a 2005–2008 periódusban az interetnikus és az intolerancia felszámolását célzó tevékenységek, programok és projektek finanszírozása. A tanulmány bemutatja a támogatások jogi alapját, megítél-

---

58 Lásd a Mellékletet.

si módját, a támogatott szervezeteket és a támogatások nagyságrendjének fejlődését a jelzett időszakokban. Figyelembe véve az 1995–2008 időszakra érvényes inflációs rátát, a tanulmány elemzi a támogatások tényleges dinamikáját, képet nyújtva a kisebbségek számára megítélt támogatások nagyságrendjének fejlődéséről, a lej 2008. évi értékén kifejezve. A 2002-es népszámlálási adatok segítségével, az egy főre eső számítás alapján elemzésre kerül a támogatások megoszlása a különböző kisebbségek között.

A kötet második része öt, a szektorális politikáknak szentelt tanulmányt tartalmaz, melyből az első kettő a romániai nemzeti kisebbségek politikai részvételének különböző aspektusait tárgyalja, a többi pedig a nyelvi, oktatási és a romák helyzetére vonatkozó politikák kérdését feszegeti.

Monica Călușer tanulmánya a nemzeti kisebbségeknek a Parlamentben fenntartott helyek általi képviseleti rendszerét elemzi. Az értekezés áttekinti a vonatkozó törvénykezés fejlődését, melyet követően egy hatásértékelés megállapításait mutatja be, amely a fenntartott helyekre megválasztott képviselők törvényhozói magatartását elemezte. A háromszintű felmérés – felszólalások, kérdések és interpellációk, valamint törvényhozási indítványok – a rendszer szerény teljesítményére hívja fel a figyelmet, mind a parlamenti tevékenység egésze, mind pedig a kisebbségek érdekvédelmének tekintetében.

Székely István Gergő a romániai nemzeti kisebbségek jogállásának egy kevésbé ismert és kutatott aspektusát, mégpedig a nemzeti kisebbségeknek a helyi tanácsokban való képviseletét elősegítő speciális választási szabályozásokat tárgyalja. A tanulmány bemutatja ezen speciális szabályozások történetét és sajátosságait, majd ezt követően, a kisebbségi szervezeteknek a 2004-es és 2008-as helyhatósági választásokon elért eredményeinek elemzése segítségével rátér annak a hatékonyságának az elemzésére, amit a szerző „a kis létszámú kisebbségek számára kidolgozott pozitív választási intézkedések” megnevezéssel illetett. Kihangsúlyozva a rendszer érdemeit és hiányosságait a tanulmány elemzi a javítás néhány lehetséges alternatíváját is.

A Horváth István tanulmánya, egy komplex problematika két aspektusára összpontosítva, áttekintést nyújt a romániai nyelvi politikák által felvállalt célok megvalósulási fokáról: a romániai nyelvi politikák normatív, formális-jogi szempontból történő értékelését és az intézményi szinten történő alkalmazási fokának elemzését végzi el. A nyelvi jogok intézményi alkalmazására vonatkozó értékelési komponense két, az Etnikumközi Kapcsolatok Kutatóközpont által kezdeményezett kutatásra alapoz: 522, a közigazgatási törvény előírásai értelmében a kisebbségek nyelvi jogait alkalmazni köteles adminisztratív egységhez kiküldött kérdőív segítségével végzett anket, valamint 40, 2000–2006 között a helyi közigazgatásban dolgozókkal készített,

részben strukturált interjú. A felmérés eredményei egy érdekes és árnyalt képet nyújtanak a nyelvi politikák tényleges alkalmazásához szükséges feltételek komplexitásáról. A felelőségek összemosódott jellege és több szinten, több szereplő között történő megosztása ezen komplexitás fontos dimenziói.

A Kovács Mária által jegyzett fejezet az oktatási politikáknak jelen kötet szempontjából döntő fontosságú aspektusát tárgyalja: a multikulturális oktatás népszerűsítését a romániai oktatási rendszerben. A tanulmány első része vázlatosan bemutatja és elemzi a multikulturális oktatást népszerűsítő kormányzati politikák alapját képező legfontosabb jogszabályokat, a második rész pedig azt méri fel, hogy ezen politikák célkitűzései milyen módon tükröződnek az egyes érvényben levő iskolai programokban, valamint az elemi iskolai oktatásban használt tankönyvekben. Mind a programok, mind pedig a tankönyvek esetében az elemzés a III. osztályos román nyelv és irodalom, valamint a IV. osztályos földrajz és történelem tárgyakat célozta. Annak ellenére, hogy az utóbbi két évben fokozott figyelmet szenteltek az etnikulturális sokszínűségnek az oktatásban történő népszerűsítésére és kamatoztatására, a sokszínűségnek az elemi oktatás tanmenetébe történő integrációjának reformja még nagyon kezdetleges fázisban található – vonja le a következtetést a tanulmány szerzője.

Florin Moisă munkája egy árnyalt összképet mutat a román állami hatóságok által a roma-közösségek helyzetének javítása céljából kifejtett erőfeszítéseik vonatkozásában, azonosítva néhány olyan gátló tényezőt, amelyek aláássák ezek hatékonyságát. A tanulmány bemutatja a romák számára kidolgozott közpolitikák fejlődésének legfontosabb szakaszait, elemzi azokat az alapvető kormányzati dokumentumokat, amelyek meghatározzák a tervezett beavatkozások kereteit – a 2001-ben elfogadott, A Román Kormány Stratégiája a romák helyzetének javítására c. dokumentum eredeti, valamint ennek 2006-ban módosított variánsát, valamint a Roma Integráció Évtizede projektet –, és vázolja a romák helyzetének javítását célzó legfontosabb támogatási programok szintézisét. A szerző szerint a Stratégia nagylelkű előírásainak alkalmazását gátló tényezők legfontosabbika az, hogy a kormány programszerű dokumentumai nem mindig teljesítik a valódi közpolitikák módszertani feltételeit. A tanulmány tartalmaz néhány javaslatot a létező hiányosságok kiküszöbölésének lehetséges megoldásaira.

A kötet harmadik, következtetéseket levonó része egy terjedelmes anyagot tartalmaz a megvalósítók tapasztalatairól.

A megvalósítók által a hétköznapi életben tapasztalt problémák beazonosítása a kisebbségjog területén hatáskörrel rendelkező központi és regioná-

lis intézmények képviselővel való találkozások keretében történt. Ezen megbeszélések eredményeit később kiegészítették az Erdély hat megyéjében található helyi közigazgatási és decentralizált intézmények képviselőinek küldött kérdőívek, valamint a romák és a „kicsi” kisebbségek helyzetével tisztában lévő szakemberekkel készített interjúk adataival. Az ezeknek a kutatásoknak az eredményeit szintetizáló anyag alfejezetekre tagolódik, ahol egy-egy fejezet a közigazgatásban, az egészségügyben, a rendőrségen és igazságszolgáltatásban, az oktatásban, a romák helyzetének javítását célzó román kormánystratégiában és a kis lélekszámú kisebbségek sajátos tevékenységeiben szerepet vállalók tapasztalatát tükrözi.

A kötet a fejezetek szerzői által megfogalmazott következtetések és ajánlások szintézisével ér véget. A kötet fejezeteiből összeálló összkép igazolni látszik egyes szakértők véleményét, miszerint a romániai nemzeti kisebbség jogállása előnyben részesíti a kis lélekszámú kisebbségeket, és kevésbé hatékony a nagy lélekszámú kisebbségek esetében, mint amilyenek a magyar és a roma kisebbségek. Az ezután következő elemzések figyelmes elolvasása néhány lényeges ponton árnyalja ezt a képet: bármennyire is jótékonynak tűnik első látásra, a kis létszámú kisebbségek parlamenti és helyi szinten való képviselőtének rendszere nem minden esetben éri el a céljait, és a nyelvi sokszínűséget védeni hivatott nyelvi és oktatási politikák is kudarcot vallanak annak megelőzésében, amit a kis lélekszámú kisebbségek egyes képviselői „elnemzetietlenedési folyamatnak” neveznek. Ugyanígy igaz az is, hogy a nagy lélekszámú kisebbségek esetében is sok tennivaló van még: a roma közösségek helyzetének javítását célzó intézkedések hatékonyságának növelését lehetővé tevő megoldások beazonosításának szükségessége, és a magyar kisebbség integrációja körül kialakult vitákat illetően pedig mind a nemzetközi esetben, mind pedig a közép- és kelet-európai térség példái számos támponttal szolgálhatnak arra vonatkozóan, hogy ezek a viták milyen módon oldhatók meg.

Több elemzés következményei összecsengenek abban a megállapításukban, hogy a rendszer lenyűgöző komplexitása néha a hatékonyság kárára van. Az előírások nagy számának és összekuszált jellegének következtében a kedvezményezettek nem minden esetben ismerik jogaikat, aminek egyenes következménye, hogy sok jog nem kerül gyakorlásra sem. Tekintettel arra, hogy az alkalmazás felelőssége homályos és több szinten megosztott, az előírások be nem tartása sok esetben büntetlenül marad. A rendszer előírásainak morális és politikai alapja és célszerűsége tekintetében egy széleskörű konszenzus hiánya is akadályt jelent, a nemzeti kisebbségek védelmét célzó intézkedések – hallgatólagos vagy felvállalt – megkerülésére vagy akár

bojkottjára készítettén a megvalósítókat. Az előírások megalapozottságára vonatkozó nemzeti konszenzus hiányának következménye az is, hogy a rendszer, a hatalomváltás következtében végbemenő politikai változásokkal szemben, nagyfokú sebezhetőségről tesz tanúságot.

Biztosnak tűnik, hogy ezeknek a gátaknak a túllépése, a létező potenciál kihasználása és az erőfeszítések folytatása a rendszer hatékonyságának növelése céljából csak olyan mértékben lehetséges, amilyen mértékben az állami hatóságok, az érdekelt szereplőkkel közösen lépéseket tesznek annak érdekében, hogy a romániai nemzeti kisebbségi jogállás erősebb, konszenzuson nyugvó alapokra kerüljön. Jelen kötet ezen lépések elősegítéséhez igyekszik szerény módon hozzájárulni.

A szerzők, akik készségesen elfogadták a felkérést a tanulmányok megírására, intézményi szakértelmén, hozzáértésén és tapasztalatán túl, jelen kötet megszületését az egymással párhuzamosan zajló, a kérdéskör különböző aspektusait kutató projektek közötti szinergiák is elősegítették. Eképpen a Radu Chiriță és Anca Săndescu szerzőpáros tanulmánya, valamint a megvalósítók tapasztalatait szintetizáló anyag a Holland Királyság bukaresti Nagykövetségének MATRA-KAP projektjei keretében valósulhatott meg. A Monica Călușer által jegyzett, a közép- és kelet-európai kisebbségi jogállásokról szóló tanulmány többek közt egy 2007 októberében, a belgiumi King Baudouin Alapítvány égisze alatt Kolozsváron meg szervezett nemzetközi konferencia alkalmával megosztott tapasztalatokra alapozhatott. A Kovács Mária nevéhez fűződő oktatási politikák elemzése egy, az Etnikumközi Kapcsolatok Hivatala által finanszírozott projekt eredménye. A támogatási mechanizmusokra, a nemzeti kisebbségek helyi szinten történő képviselőit, a nyelvi politikák elemzésére és a megvalósítók tapasztalatainak szintetizálására vonatkozó tanulmányok és anyagok a Nemzeti Kisebbségkutató Intézettel történő gyümölcsöző együttműködés eredményei. A Kovászna megyei megvalósítókkal való találkozás a Babeș-Bolyai Tudományegyetem Kommunikáció, Közigazgatási és Politikatudományi Karának sepsiszentgyörgyi kihelyezett tagozata segítségével került megszervezésre. A szerkesztő és munkatársai hálájukat fejezik ki a partnerek által tanúsított nyitottságért és erőfeszítésekért ebben a kiterjedt és komplex együttműködésben. Köszönet illeti a kézirat egyes aspektusaival kapcsolatos véleményekért és más formában nyújtott nagylelkű segítségért Ádám Gábort, Comșa Corina Nicoletát, Cziprián Lórándot, Fábíán Gyulát, Hetea Cristiánt, Hințea Călint, Markó Attilát, Nastasă Luciant, Veres Ágneszt és Veress Emődöt.

Fordította: Szenkovics Dezső